

De broedvogels van de Workumerwaard

Door P. J. Zomerdijk en J. Philippona

Langs de IJsselmeerkust, ten zuiden van de Afsluitdijk tot Hindeloopen, vinden we een prachtig, gedeeltelijk nog ongerept natuurgebied, dat ornithologisch van grote betekenis is. Een belangrijk deel wordt ingenomen door de Makkumer- en Piamerwaarden, die grotendeels bestaan uit rietvelden en verlande stukken met verscheidene wilgen- en elzenbosjes.

Geheel anders van karakter is de ten zuiden hiervan gelegen Workumerwaard, een gebied van ruim 800 ha (Topografische kaart 1 : 25.000, blad 10 D), dat tegenwoordig staat aangeduid met de naam Polder Geele Strand, een naam die blijkbaar nog herinnert aan de tijd dat de waard een kale zandplaat was aan de Zuiderzee. Het Groene Strand in het zuidoostelijk deel van de waard, moet dan het gebied geweest zijn dat destijds al begroeid was.

Na de afsluiting van de Zuiderzee is het gebied grotendeels in cultuur gebracht en het bestaat nu uit de binnen- en de buitenwaard, die slechts via één weg te bereiken zijn. In het zuiden van de binnenwaard ligt een aantal boerderijen. De binnenwaard vinden we tussen de oude Zuiderzeedijk en de later aangelegde lage dijk (of beter kade) in het westen. Het deel heeft een oppervlak van ongeveer 625 ha en bestaat grotendeels uit cultuurgrasland, dat voor beweiding en als hooiland gebruikt wordt. Slechts een klein deel bestaat uit bouwland.

De buitenwaard ligt vrijwel onbeschermd tegen het IJsselmeer ten westen van de kade en beslaat een oppervlakte van ongeveer 200 ha. Aan de westzijde wordt hij afgesloten door een zevental smalle zand- en schelpplaten, die boven de rest van de buitenwaard uitrijzen en die van elkaar gescheiden zijn door geulen, waardoor het water van het IJsselmeer, vooral bij winden uit zuidwestelijke en westelijke richtingen, in de binnenwaard stroomt.

De buitenwaard is botanisch bijzonder belangrijk, omdat er zowel zoet- als brakwaterassociaties in vele grenssituaties worden aangetroffen. Naast brakwaterplanten als zeeaster, Engels gras, aardbeiklaver en duizendguldenkruid vinden we er planten van een meer fluviatiel karakter, zoals heelblaadjes en beekpunge. In het late voorjaar en de vroege zomer zijn grote delen van de buitenwaard paars en rood gekleurd door de koekoeksbloemen en de rietorchissen (mededeling over de botanische waarde door H. T. v. d. Meulen).

Bij krachtige zuidwestelijke en westelijke wind loopt de buitenwaard geheel of gedeeltelijk onder water; vooral in de winter en het vroege voorjaar komt het water regelmatig tot aan de lage kade, soms loopt ook later in het seizoen de buitenwaard onder, zoals recentelijk bij de zware zuidwesterstorm op 26-27 mei 1972, toen dit deel vrijwel geheel onder water stond en naar schatting 3500 à 4500 legsels van visdiefjes, kokmeeuwen, eenden en weidevogels verloren gingen.

De binnenwaard blijft meestal van wateroverlast gespaard; in een enkel

zeldzaam geval kunnen delen van dit gebied in het winterhalfjaar echter blank staan.

De ornithologische betekenis van de Workumerwaard is uitzonderlijk groot, zoals ons bleek tijdens de uitvoerige waarnemingen, die we vooral in de jaren 1970-1972 hebben gedaan.

In dit artikel beperken we ons tot een overzicht van de broedvogels. Het verdient echter aanbeveling later terug te komen op het belang dat het gebied heeft als voedsel- en slaappleaats voor weidevogels en eenden na de broedtijd en als rust- en voedselgebied voor verschillende vogelsoorten, waaronder vooral de ganzen genoemd moeten worden, in het winterhalfjaar.

De buitenwaarden

De smalle, in het voorjaar grotendeels onbegroeide zandbanken voor de kust vormen een belangrijke broedplaats voor de visdief. Het was bijzonder interessant de lotgevallen van deze vermoedelijk grootste visdiefkolonie in Nederland, met 1800 tot 2000 broedparen, in 1972 te volgen.

Op 21 mei werden alleen op de banken al 1225 nesten geteld, waarvan 836 met voltallige (meest 3, in enkele gevallen 4 eieren) legsels. Het eierleggen was nog in volle gang, wat kon worden afgeleid uit de vooruitgang van het aantal nesten sinds een andere telling op 16 mei. Op 21 mei werden ook al 7 jonge vogels waargenomen; de eerste visdieven waren dus eind april met broeden begonnen.

Op 26 en 27 mei woedde een zware zuidwesterstorm, die het water van het IJsselmeer over de buitenwaard spoelde. Alleen kleine delen van de banken bleven boven water uitsteken. Verreweg de meeste nesten werden overspoeld, waardoor de legsels verloren gingen. Langs het aanspoelsel

Visdieven en kokmeeuwen boven een broedterrein op de Workumerwaard.

Foto: J. Philippona.

op de buitendijk, stonden duizenden vogels dicht opeen: grutto's, kieviten, tureluurs, kemphanen, visdieven, kokmeeuwen en eenden.

De gebeurtenissen op Griend haalden de landelijke pers, maar in feite was de ramp op de Workumerwaard even groot.

De schade aan de visdiefkolonie werd op 28 mei vastgesteld: er werden op de banken slechts 150 nesten met eieren gevonden. Op de meer zuidelijk gelegen banken was een deel van de nesten, gelegen in wat hogere vegetatie aan de lijszijde, gespaard gebleven. Zelfs werden nog 4 levende donsjongen gevonden.

Op 30 mei was er van herstel nog nauwelijks sprake, op 6 juni echter werden niet minder dan 1338 nesten geteld, ruim 100 meer dan voor de storm. Ook bleek het aantal jongen dat de storm overleefd had groter te zijn dan verwacht, want er werden er nu 61 geteld.

Op 11 juni werd het grootste deel van de buitenwaard, afgezien van de banken, zorgvuldig naar visdiefnesten afgespeurd. Na de telling en een extrapolatie werd het aantal nesten hier geschat op 350. Te zamen met het grotere aantal nesten op de zandbanken kon het aantal broedparen van de visdief op de buitenwaard gesteld worden op 1.800. Het zag er dus naar uit dat de visdieven zich volledig van de stormramp hersteld hadden.

Op 11 juni werd echter op de banken geconstateerd dat er legsels verloren gingen. Kapotte eierschalen wezen op de vermoedelijke daders: kokmeeuwen, die in grote aantallen dichtbij de visdieven broeden. Misschien was het slechte weer er de oorzaak van dat de meeuwen hun voedsel wat dichter bij huis gingen zoeken. Op 16 juni bleek dat het aantal visdiefnesten op de banken, ondanks vrij grote meeuwenvraat, nog te zijn toegenomen tot 1464.

Het drama was echter nog niet voltooid. Op 1 juli bleken enige banken bezocht te zijn door rijpaarden, die op de buitenwaard geweid worden. De banken waren door paardehoeven grondig omgewoeld. Hoewel de hoger geworden vegetatie een exacte telling bemoeilijkte, waren naar schatting 300 tot 500 nesten verloren gegaan. Behalve de vele eieren waren ook tientallen jongen vertrappt. In deze situatie is in de maand juli geen verandering gekomen. Op 30 juli bleken alle banken door paardehoeven te zijn omgewoeld; tientallen recent vertrapte jongen werden gevonden.

Het Gemeentelijk Landbouwbedrijf dat de waard in beheer heeft, laat de buitenwaard in de zomermaanden beweiden door rijpaarden, die zoals uit bovenstaande blijkt, grote schade kunnen aanrichten. Beveiliging van de banken met schrikdraad kan niet verhinderen, dat de paarden af en toe het draad stuktrappen of de banken buitenom via het IJsselmeer bereiken. De Leeuwarder Courant (5 juli 1972) weet te melden dat de totaalopbrengst voor de beweiding door de paarden nog geen f 8000,— bedraagt. De in hetzelfde artikel geuite wenselijkheid om in 1973 geen paarden meer toe te laten en het geraamde verlies voor de gemeente Workum door een bijdrage van het Rijk, de Provincie of Natuurbeschermingsorganisaties te compenseren, lijkt ons een noodzaak.

Het zal duidelijk zijn waarom zoveel aandacht werd besteed aan de lotgevallen van de visdief. Enerzijds blijkt de waarde van het gebied uit het grote aantal nesten van deze soort, maar bovendien geven de gebeurte-

nissen in 1972 alle aanleiding tot een strengere bescherming en een doelmatig beheer.

De actieve bewaker Melle Vlas, sinds 1972 in samenwerking met de Rijkspolitie, doet alle moeite om ongewenste bezoekers buiten het gebied te houden — aan de zuidzijde bevindt zich een drukbezochte camping —, maar slechts een verbod van beweiding door paarden zou de schade aan de broedvogelstand sterk kunnen beperken. De beweiding zal dan (en dat gebeurt voor een deel ook nu reeds) geheel door pinken moeten plaatsvinden. Deze dieren tonen namelijk minder ondernemingslust dan de paarden en zijn veel gemakkelijker binnen een afrastering te houden. Het is duidelijk dat de beweiding van het groene deel van de buitenwaarden (dus buiten de banken) altijd een zekere schade zal veroorzaken, maar deze neemt nooit een catastrofale omvang aan, omdat de nesten er veel minder dicht geconcentreerd liggen.

De visdieftellingen werden voornamelijk gedaan in de jaren 1970-1972. In die periode is het aantal broedparen niet gedaald en bedraagt dus 1.800 tot 2.000. In 1973 zal moeten blijken of de gebeurtenissen van dit jaar geen blijvende schade hebben berokkend.

Het aantal broedparen van enige andere soorten kon vrij goed vastgesteld worden, van een aantal vogels werd geen poging gedaan de aantallen te tellen. De gegevens over de eerste groep zijn als volgt:

Krakeend: 2 - 3 paar (1 nestvondst 1972).

Pijlstaart: minstens 3 paar (2 nestvondsten 1972).

Kuifeend: 10 - 15 (verschillende nestvondsten).

Waterral en porseleinhoen: van elk 1 nestvondst 1972 (H. T. v. d. Meulen).

Bontbekplevier: minstens 10 paar op de banken.

Watersnip: 5 - 10 paar.

Bonte strandloper: op 1 juni 1971 één exemplaar waargenomen, waarvan het gedrag broeden aannemelijk maakte.

Kluut: in 1971 broedden op de banken 40 paar. Een concentratie van 24 nesten lag op noordelijkste bank. In 1972 weer broedpogingen.

Na harde zuidwestenwind eind april kwamen de meeste niet meer terug; totaal voor 1972 maximaal 10 paar.

Noordse stern: tussen de visdieven werd 2 paar vastgesteld in 1971, het volgend jaar vermoedelijk 1 paar.

Dwergstern: in sommige jaren broedvogel in enige paren op de banken. In 1972 niet.

Andere broedvogels op de buitenwaarden zijn: wilde eend, zomertaling, slobbeend, knobbelzwaan, waterhoen, meerkoet, scholekster, kievit, grutto, tureluur, kempaan, kokmeeuw (zeker 2.000 paar), veldleeuwerik, graspieper en rietgors.

De binnenwaard

Gedurende drie jaar werden tellingen verricht van weidevogels van eind april tot half mei. Het aantal individuen werd per kavel geteld, het aantal broedparen daarna berekend. Onder vrijwel gelijke omstandigheden werden de volgende oppervlakten geïnventariseerd: 100 ha in 1970, 250 ha in 1971 en 1972. Daarbij werd geprobeerd representatieve delen van het gebied te nemen, zodat omrekening een zo nauwkeurig mogelijke schatting voor het gehele gebied zou geven. De totaalcijfers voor de weidevogels, die over een periode van drie jaar verkregen werden, waren

redelijk constant. Bij de grutto waren de verschillen nog het grootst. Th. Mulder berekende de gemiddelden per 100 ha grasland over 1971 en 1972 en vergeleek ze met cijfers uit 1966 en 1967. Voor de betrokken vier jaar komt hij tot de volgende totalen voor de binnenwaard (575 ha grasland), met tussen haakjes het gemiddelde aantal broedparen per 100 ha: 1966: 540 (94). 1967: 480 (83). 1971: 570 (99). 1972: 400 (70).

De dichtheden per 100 ha bleken gunstig te zijn, vergeleken met omliggende weidegebieden. Dit gold trouwens ook voor de andere weidevogels. Het minder intensieve bodemgebruik, mogelijk samenhangend met de zandige bodem, zou een oorzaak kunnen zijn. Gunstig is ook dat zeer vroege maaitijden vrijwel niet voorkomen. Bovendien wordt een relatief klein deel van het gebied door vee intensief beweid.

De lijst van broedvogels (gedeeltelijk met vermelding van het aantal geschatte broedparen) ziet er als volgt uit wilde eend, zomertaling, krakeend (1 paar), pijlstaart (1 paar), slobbeend, waterhoen, meerkoet, scholtekster (400 paar), Kievit (350 paar), grutto (500 paar), tureluur (70 paar), kempfaan (125 - 150 hennen in 1971, in 1972 wat minder), kluut (12 paar 1971 en 4 paar 1972), visdief (60 paar), kokmeeuw (300 paar), veldleeuwrik (220 paar), graspieper (slechts enige paren), witte kwikstaart, gele kwikstaart (12 paar). Soorten die voor hun broedgelegenheid geheel aan boerderijen of stallen gebonden zijn, werden niet opgenomen.

Omrekening van het totaal aantal paren voor de scholtekster eiste enige voorzichtigheid, omdat in de telperiode de meeste vogels nog niet tot broeden waren gekomen.

Uit vroeger tijd stammen geruchten over het broeden van de dwergmeeuw onder Gaast, geheel in het noorden van de waard. In 1970 en 1971 waren in mei voortdurend groepjes dwergmeeuwen te zien, vooral jonge vogels. In 1972 werd de soort niet waargenomen.

Slotbeschouwing

Het is al weer jaren geleden dat wij op een zonnige mei-avond voor het eerst kennis maakten met de Workumerwaard als broedgebied. We waren overweldigd door de grote vogelrijkdom en vroegen ons af of een dergelijk rijk gevarieerd weidegebied elders in Nederland nog wel te vinden zou zijn. De inventarisaties hebben duidelijk gemaakt hoe belangrijk het gebied in ornithologisch opzicht is. Des te merkwaardiger is het dat het gebied nog steeds niet doeltreffend genoeg beschermd is. De bescherming van de zo belangrijke banken bestaat uit een te zwakke schrikdraadafzetting, de bewaking van de gehele buitenwaard komt toch in hoofdzaak voor rekening van één man.

Ernstig is dat uit berichten in de pers is gebleken dat de gemeenten Workum en Wonseradeel een plan voorbereiden om de streek tussen Makkum en Hindeloopen zowel binnen als buiten de oude Zuiderzeedijk een recreatieve bestemming te geven.

Wij hopen dat natuurbeschermingsinstanties en anderen zo spoedig mogelijk zullen gaan ijveren voor het behoud van dit onovertroffen gebied. Wij danken de heren H. T. van der Meulen en Th. Mulder voor hun hulp. Hetzelfde geldt voor nog een aantal personen dat bij de inventarisaties behulpzaam was.

- *J. Philippona, Noordermeent 29, Kraggenburg (N.O.P.)*
Mr. P. J. Zomerdijk, Jan van Goyenstraat 84, Alkmaar.